

वैचारिक पत्र: नयाँ नेपालमा आर्थिक क्रान्तिको लागि सांस्कृतिक रुपान्तरण*

केशर जङ्ग बराल

१. वैचारिक पत्र किन?

नेपाल अहिले संक्रमण काल (Transitional Phase) मा छ । हामीले नयाँ नेपालको खाका कोर्दैछौं । नयाँ नेपाल भन्ना साथ सबै नेपालीले समृद्ध नेपालको परिकल्पना गरेको हुनुपर्दछ । सबै नेपालीको यो परिकल्पनालाई साकार पार्नको लागि सर्वप्रथमतः नेपाल केन्द्रकृत शासन प्रणालीबाट विकेन्द्रकृत राज्य प्रणालीमा परिवर्तन हुनुपर्दछ । दश वर्षको जनयुद्ध र १९ दिने जनआन्दोलन पछि देश अहिले नयाँ नेपाल निर्माण गर्ने महान कार्यमा लागेकोछ । राजनैतिक परिवर्तन (क्रान्ती) सँगै सँगै शान्तीलाई दिगो राख्नको लागि सर्वसाधारण नेपालीहरूको आर्थिक अवस्थामा सुधार आउनु पर्दछ । यदि सर्वसाधारण नेपालीहरूको आर्थिक अवस्थामा सुधार आउन नसकेमा आर्थिक रुपले पिल्सिएका नेपाली कुनै न कुनै रुपमा विद्रोहमा उत्तिर्न सक्दछ र फेरी देशमा अशान्ति आउन सक्दछ । त्यसैले देशमा दिगो रुपमा शान्ती ल्याउनको लागि सर्वसाधारण नेपालीको आर्थिक अवस्थामा सुधार हुनु पर्दछ । तसर्थ दिगो शान्तीको लागि अब आर्थिक क्रान्तिको आवश्यक छ । आर्थिक क्रान्तिको लागि राज्यले अनुकूल वातावरण दिनुपर्दछ र सम्पूर्ण नेपालीहरूले आफ्नो आफ्नो ठाँउबाट आफ्नो आफ्नो जिम्मेवारी निभाउनुपर्दछ ।

जिम्मेवारी निभाउने क्रममा हामी जुन संस्कृतिमा हुर्केका हुन्छौं त्यसले ठूलो असर पार्दछ । हामीले आफुले वहन गर्नु पर्ने जिम्मेवारीलाई लिन नसकेमा निश्चित रुपमा हामीले आफ्नो जिवन स्तरलाई उकास्न सक्दैनौं र देशको आर्थिक क्रान्तिमा योगदान पुऱ्याउन सक्दैनौं । यसरी हाम्रो संस्कृतिले हाम्रो र समग्र देशको विकासमै ठूलो असर पारेको हुन्छ । देशको आर्थिक क्रान्तिको लागि हाम्रो संस्कृतिमा पनि रुपान्तरण हुनु पर्दछ । त्यसैले यस वैचारिक पत्रमा मैले सकेसम्म सर्वसाधारणले बुझ्ने भाषामा संस्कृति र यसको रुपान्तरणको अवधारण र रुपान्तरणका प्रक्रियाका बारेमा आफ्नो विचार दिने प्रयास गरेकोछु । यसको साथसाथै सांस्कृतिक रुपान्तरणको व्यवस्थापन पक्षमा आफ्नो वैचारिक अभिव्यक्ति दिएकोछु । त्यसैले यसलाई मैले कार्यपत्र नभनी वैचारिकपत्र भनेकोछु ।

२. यो वैचारिक-पत्र के के मान्यताहरूमा आधारित छ?

- २.१ देशको समग्र आर्थिक विकास मूलतः राज्यसत्तामा भर पर्दछ, तापनि राजनैतिक चेतना, शैक्षिक विकास, सांस्कृतिक जागरण र रुपान्तरण विना राजनैतिक आधारमा मात्र आर्थिक क्रान्ति हुन सक्दैन ।
- २.२ विभिन्न जनजाति संगठनहरू र यसका भातृ संगठनहरू आफ्नो समाज र देशको समग्र विकास र हितको लागि कार्यरत र संघर्षरत हुनेछन् ।
- २.३ विभिन्न सरकारी, गैरसरकारी संस्थाहरू, जनजातिका औपचारिक र अनौपचारिक संगठनहरू सांस्कृतिक रुपान्तरणका माध्यम हुनेछन् ।

* पाल्पा तानसेनमा जनजाति महासंघ, पाल्पाले २०६१/०७/१९ मा आयोजना गरेको गोष्ठीमा प्रस्तुत ।

३. संस्कृति भनेको के हो ?

संस्कृति भनेको हाम्रो अभिन्न अङ्ग हो । हाम्रो दैनिक कार्य प्रक्रिया र हाम्रो कार्य प्रक्रियामा प्रयोग हुने भौतिक वस्तु नै संस्कृति हो । हाम्रो दैनिक कार्य हाम्रो विश्वास, ज्ञान, मूल्य र मान्यतामा भर गर्दछ । हाम्रो दैनिक कार्य सम्पन्न गर्नको लागि हामीले विभिन्न प्रकारका भौतिक वस्तुहरूको प्रयोग गर्दछौं । जस्तो खेतीपाती गर्नु हाम्रो दैनिक कार्य हो । खेतीपाती गर्ने प्रक्रिया हाम्रो ज्ञान, विश्वास, मूल्य र मान्यतामा आधारित छ । खेती लगाउदा हामीले गोरु नै जोत्छौं तर गाई जोत्दैनौं । खेतमा काम गर्ने मानिसलाई मगरहरूले जाँड रक्सी नास्ताको रूपमा दिन्छन् तर ब्राह्मण र क्षेत्रीहरूले त दिदैनन् । त्यसैले संस्कृतिलाई हामी दुई भाग—भौतिक संस्कृति र अभौतिक संस्कृतिमा वर्गीकरण गर्दछौं । उदाहरणको लागि जाँड, रक्सी र गोरु भौतिक संस्कृतिको अभिन्न अङ्ग हुन् भने खेती गर्ने प्रक्रिया र गोरु नै जोत्नु पर्ने अभौतिक संस्कृतिको अभिन्न अङ्ग हुन् । त्यसैले हरेक संस्कृतिको कार्य हुन्छ र त्यही कार्य गर्ने प्रक्रिया विभिन्न समूह र भौगोलिक स्थानमा अलग अलग हुन सक्दछ । यसको साथसाथै यो परिवर्तनशिल र गतिशिल हुन्छ । संस्कृति मानिसले पैत्रिक रूपमा भन्दा पनि वातावरण अनुसार सिक्ने गर्दछ । एउटै संस्कृतिमा अबद्ध समाजका हरेक सदस्यहरूले समाजको मूल्य र मान्यता अनुसार व्यवहार गर्ने गर्दछन् । विभिन्न स्थानमा अलग अलग संस्कृति हुने भएकोले समाजको मूल्य र मान्यता पनि फरक फरक हुन्छ ।

४. सांस्कृतिक रूपान्तरण भनेको के हो ?

रूपान्तरण भनेको कुनै वस्तुको एक रूपबाट अर्को रूपमा र एक अवस्थाबाट अर्को अवस्थामा गरिने परिवर्तन हो । त्यसैले सांस्कृतिक रूपान्तरण भनेको कुनै पनि जाति वा समूहको संस्कृतिमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु हो । सांस्कृतिक परिवर्तन नकारात्मक र सकारात्मक दुवै हुन सक्दछ । नकारात्मक परिवर्तनले विकासलाई सघाउदैन । यसले विकासलाई नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । यसले समाजलाई प्रतिगमन तिर लैजाँन्छ । त्यसैले संस्कृतिमा आएको यस्तो परिवर्तनलाई सांस्कृतिक रूपान्तरण भनिदैन । कसैले यसलाई सांस्कृतिक क्रान्ति पनि भन्न सक्दछ । यदि क्रान्तिलाई परिवर्तनको दृष्टिले हेर्ने हो भने सांस्कृतिक रूपान्तरण पनि क्रान्ति नै हो । तर मैले भन्न खोजेको सांस्कृतिक रूपान्तरण भनेको नेपाली समाजलाई राजनैतिक, सामाजिक र शैक्षिक रूपमा शसक्त गराई सिङ्गे नेपाल र नेपालीको पहिचान कायम गर्दै समृद्ध नयाँ नेपाल उनमुख संस्कृतिमा ल्याइने परिवर्तन हो ।

५. सांस्कृतिक रूपान्तरण किन ?

नेपालीहरू आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक र सामाजिक रूपमा पिछडिएका कारण विभिन्न व्यक्तिको दृष्टिकोणमा विभिन्न हुन सक्दछ । राजनैतिक रूपमा भन्ने हो भने नेपाल पिछडिएका मूलकारण सामन्ती राज्यसत्ता हो । मूलत नेपाल पछाडि परेको सामन्ती राज्यसत्ता र यस भित्रको सामन्ती सोच र संस्कृति नै हो । यो कार्यक्रम जनजाति महासंघले आयोजना गरेकोले मैले यहाँ जनजातिको संस्कृतिको रूपान्तरणमा जोड दिएकोछु । मेरो दृष्टिकोणमा जनजातिहरूका विकासको लागि निश्चित रूपमा राज्यसत्ता अनुकूल हुनुपर्दछ । राज्यले जनजातिहरूका विकासको लागि अनुकूल परिवेश दिनको साथसाथै यसले जनजातिहरूलाई हरेक क्षेत्रमा विशेष गरेर राजनैतिक क्षेत्रमा सहभागि हुन सक्ने किसिमको राजनैतिक संरचना दिनुपर्दछ । यसको साथसाथै राज्यले वैधानिक रूपमा नै जनजातिप्रति साम्प्रदायिक नीति अपनाउनु हुदैन । यी कुरामा म पनि सहमत छु । तर राजनैतिक आधारहरू जस्तो समावेशिय प्रजातन्त्र, राज्यको विभिन्न क्षेत्रको लागि आरक्षण, धर्मनिरपेक्ष, मातृभाषा र संस्कृतिको विकास र संरक्षण मात्र जनजातिको विकासको लागि पर्याप्त होइनन् । आर्को शब्दमा भन्दा जनजातिहरू राजनैतिक र धार्मिक कारणको साथसाथै आफ्नै कारणले गर्दा पनि हरेक क्षेत्रमा पछाडि परेकाछन् ।

संस्कृतिको प्रभाव हाम्रो जनजिवनमा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै प्रकारका छन् । जस्तो मनोरञ्जनको साधनको रूपमा लिइने नाचगानले मनोरञ्जन दिने काम त गरेको छ । तर युवापीढी यसमा बढी भूलेर समय, धन र स्वस्थको बरवाद गरिराखेकाछन् । यसले गर्दा केही यूवाहरु शैक्षिक रूपमा पछि परेका पनि छन् । त्यस्तै गरी कैयौं हाम्रा परम्परा र संस्कार भङ्किला र खर्चिला छन् । यसले गर्दा हाम्रो स्रोत उत्पादनशिल कामवाट विमुख भई खेर गैरहेको छ । त्यस्तै गरी हाम्रा कैयौं परम्परा र संस्कार अवैज्ञानिक भएकोले यसले हाम्रो शारिरिक र मानसिक विकासमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ । यस्ता किसिमका नकारात्मक प्रभावले गर्दा पनि हामी पछि परेकाछौं ।

माथि उल्लेख गरिए जस्तै संस्कृतिले हाम्रो दैनिक क्रियाकलापको भौतिक पक्षलाई पनि समेट्दछ । हाम्रा संस्कृतिका भौतिक पक्ष पनि बढी अवैज्ञानिक र समय अनुसार परिवर्तन हुन सकेको छैन । यसले गर्दा हाम्रा दैनिक क्रियाकलापहरुको उत्पादकत्व ज्यादै कम छ । हाम्रो परम्परागत आहारविहारको कारणले गर्दा हाम्रा बालबालिकाहरु शिक्षा देखि विमुख हुनु परेको धेरै उदाहरणहरु छन् । कष्ट्यौ जनजाति र दलितका आमाबाबुहरु छोराछोरीका पढाइलाई पैसा खर्च गर्न अनकनाउछन् । तर जाँड रक्सीमा र अन्य नचाहिदो काममा भने मन फुकाएर खर्च गर्ने गर्दछन् । यसरी हाम्रा कैयौं संस्कृतिले हाम्रो जिवनमा नकारात्मक प्रभाव पारिराखेको छ । त्यसैले यी कुराहरुबाट हामी बच्न र बचाउनको लागि पनि सांस्कृतिक रुपान्तरणको आवश्यक छ ।

अधिकांश जनजातिहरु सांस्कृतिक रूपमा ज्यादै धनी भएतापनि मानसिक रूपमा ज्यादै गरिव छन् । यसको साथसाथै अधिकांश आर्थिक रूपमा पनि गरिवै छन् । आर्थिक रूपमा धनी भएकाले पनि धेरै जसो अवस्थामा मानसिक दरिन्द्रताको कारणले गर्दा भएको स्रोत र साधनको सही तरिकाले उपयोग गर्न सकेका छैनन् । यसैले गर्दा जनजातिहरु आफ्नै देशमा सम्मानित जिवन विताउन सकेकाछैनन् । यसको साथसाथै विदेशिने प्रवृत्तिले गर्दा पनि जनजातिहरु जहिले पनि आफ्नै देशमा मुगलाने वन्नु परेको छ । हामीमा भएको यी संस्कृतिको रुपान्तरण विना हाम्रो समाज सम्मानित र समृद्ध हुन सक्दैन ।

त्यस्तै गरी सहस्राब्दीका विकासका लक्षहरु-अति गरीबी तथा भोक उन्मूलन, विश्वव्यापी रूपमा प्राथमिक शिक्षा प्राप्त, लैङ्गिक समानता प्रवर्द्धन तथा महिला सशक्तिकरण, बालमृत्यु दर न्यूनीकरण, मातृस्वास्थ्य सुधार, एचआइभी/एड्स, औलो तथा अन्य रोगसँग सङ्घर्ष, र वातावरणीय दिगोपनाका सुनिश्चितता-अनुसार नेपाली समाजलाई अगाडि बढाउन पनि सर्वप्रथमत हाम्रो दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापमा परिपवर्तन आउनु पर्दछ । यसको लागि पनि सर्वप्रथम त सांस्कृतिक रुपान्तरणको आवश्यक पर्दछ ।

६. सांस्कृतिक रुपान्तरण कसरी गर्ने ?

सबै समूह र सँगठन निश्चित संस्कृतमा आबद्ध हुन्छ । त्यसैले सांस्कृतिक रुपान्तरण भन्ना साथ साङ्गठानिक रुपान्तरणलाई बुझ्नु पर्दछ । तसर्थ सांस्कृतिक रुपान्तरणको लागि सर्वप्रथम त साङ्गठानिक संस्कृतिमा रुपान्तरण आउनु पर्दछ । यस अवधारणा पत्रमा सँगठन भन्नाले विभिन्न तहका सरकारी तथा गैरसरकारी तथा विभिन्न जनजातीहरुका विभिन्न तहका औपचारिक र अनौपचारिक सँगठनहरुलाई भनिएकोछ । माथि उल्लेख गरिए अनुसार संस्कृति भनेको हाम्रो दैनिक कार्य प्रक्रिया तथा कार्य प्रक्रियामा प्रयोग हुने भौतिक वस्तु हो । त्यसैले साङ्गठानिक संस्कृति भनेको माथि उल्लेखित सँगठन र यससँग आबद्ध औपचारिक र अनौपचारिक सामाजिक सँगठनहरुले गर्ने कार्य प्रक्रिया र त्यो कार्य प्रक्रियामा प्रयोग हुने भौतिक वस्तु हो । सँगठनहरुको संस्कृतिलाई निम्न प्रक्रियाबाट रुपान्तरण गर्न सकिन्छ ।

६.१. विभिन्न संगठनको संस्कृतिको पहिचान गर्ने

कुनै पनि संगठनको उपलब्धि-चाहे त्यो औपचारिक होस या अनौपचारिक होस-त्यो संगठनको वनौटमा भर पर्दछ । त्यसमा पनि समस्त संगठनको आधारशिलाको रूपमा रहेको अनौपचारिक संगठनमा भर पर्दछ । औपचारिक संगठनले भन्दा पनि अनौपचारिक संगठनले संगठनको लक्ष प्राप्त गर्न ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । आर्को शब्दमा भन्दा अनौपचारिक संगठनको उपलब्धिमा नै औपचारिक संगठनको उपलब्धि निर्भर गर्दछ । त्यसैले साङ्गठानिक सांस्कृतिक रुपान्तरणको लागि सर्वप्रथमतः अनौपचारिक संगठनको संस्कृतिमा रुपान्तरण आउनु पर्दछ । यसको लागि विभिन्न अनौपचारिक संगठनका सदस्यहरूको ठूलो भूमिका हुन्छ । त्यसैले सांस्कृतिक रुपान्तरणको लागि सर्वप्रथमतः ती अनौपचारिक संगठनहरूको संस्कृतिको पहिचान गर्नुपर्दछ ।

६.२ संस्कृतिको विश्लेषण गर्ने

हरेक संस्कृतिको कार्य हुन्छ । त्यसैले संस्कृतिको रुपान्तरणको शिलशिलामा संस्कृतिको पहिचान पछि त्यसको कार्यको विश्लेषण वैज्ञानिक रूपमा गर्नुपर्दछ र त्यही कार्य अर्को प्रक्रिया अपनाएर गर्नसकिन्छ । संस्कृति भनेको हामी आफैले निश्चित कार्यशिद्धिको लागि अपनाएका कार्यप्रक्रिया हो । यो कुनै दैविक शक्तिको देन र खेल चाही होइन । आर्को शब्दमा भन्दा संस्कृति हामी आफैले बनाएका हौं । उदारहणको लागि विवाह संस्कारका कार्य भनेको पुरुष र महिलालाई लग्ने र स्वास्नीको मान्यता दिनु हो । अर्क यसलाई यसको कामको आधारमा भन्ने हो भने महिला र पुरुषको विचमा शारिरिक सम्बन्धलाई मान्यता दिनु हो । यो मान्यता दिने प्रक्रिया विभिन्न समाजमा विभिन्न किसिमले विकसित हुदै गयो । त्यसैले हामीले बनाएको हाम्रो संस्कृतिको विश्लेषण गरी यसको काम, यसका सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावलाई वैज्ञानिक रूपमा विश्लेषण गरी समाजको अगाडि राख्नुपर्दछ ।

६.३ संस्कृतिको प्रभावको वारेमा प्रचारप्रसार

नयाँ नेपालको परिकल्पनालाई साकार बनाउनको लागि सबै नेपाली, सबै जाति जनजाति, दलितले समान रूपमा आफ्नो आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्नुपर्दछ । सर्वप्रथमतः यस परिकल्पना वारे हरेक सरकारी, गैरसरकारी, जनजाती र अन्य सामाजिक संगठनहरूले आफ्ना संगठनको माध्यमबाट आफ्ना संगठनका हरेक सदस्यहरूलाई सन्देश पुऱ्याउनु पर्दछ । सन्देश पुऱ्याएर मात्र हुदैन विद्यमान संस्कृतिले यो परिकल्पना साकार पार्नको लागि के कस्तो सहयोग पुऱ्याएको छ, त्यस सम्बन्धि विश्लेषण गर्नुपर्दछ । यसको साथसाथै सम्बद्ध संगठनहरूले आफ्ना सदस्यहरूलाई नयाँ नेपालको परिकल्पनालाई साकार बनाउनलाई प्रेरणा जगाउनु पर्दछ । नयाँ नेपालको परिकल्पनालाई प्रतिकूल असर पार्ने खालका संस्कृतिलाई परिवर्तन गर्नुपर्दछ । यसको लागि शैक्षिक, राजनैतिक र सामाजिक जनचेतना जगाउदै जानुपर्दछ । परिकल्पनालाई साकार पार्नको लागि हरेक संगठन र यसका भातृ संगठनहरूले के गर्नु पर्दछ भन्ने कुरामा स्पष्ट हुनुपर्दछ ।

६.४ प्रतिकूल खालका संस्कृतिलाई निशेध गर्ने

नयाँ नेपालको परिकल्पना साकार पार्न सबै नेपालीले चाहान्छ । तर समस्या भनेको कसरी साकार पार्न सकिन्छ भन्ने हो । हाम्रो संस्कृतिले हाम्रो परिकल्पनालाई साकार पार्नलाई कसरी नकारात्मक प्रभाव पारेको छ, यी संस्कृति हामी आफैले बनाएका हौं, यसको कारण र कार्यको ज्ञान सबै सम्बद्ध पक्षलाई दिनु पर्दछ । त्यसपछि यस्ता प्रतिकूल खालका संस्कृतिलाई सामाजिक संगठनको विभिन्न तहका संगठनहरूबाट जनशक्ति परिचालन गरी क्रमशः निशेध गर्दै जानु पर्दछ ।

६.५ तथ्य र तर्कमा आधारित समाजले पचाउन सक्ने वैज्ञानिक विकल्प

कैयौ संस्कृति जसले विकासलाई प्रतिकूल असर पारेको हुन्छ त्यसतालाई सुधारे मात्र हुन्छ । तर कैयौ संस्कृतिलाई रुपान्तरण गर्नको लागि समाजलाई विकल्प दिनु पर्ने हुन्छ । त्यसैले विकल्प दिदा संस्कृतिको कार्यको विकल्प नदिई त्यो कार्य गर्ने प्रक्रियाको विकल्प तथ्यमा आधारित र तर्कपूर्ण दिनु पर्दछ । राजनैतिक पूर्वाग्रह वा कुनै समुदाय प्रति पूर्वाग्रह राखेर दिएको विकल्प समाजले स्विकार्न गाह्रो हुन्छ । विकल्प दिदा आफ्नो समाजको भन्दा परको विकल्प पनि दिनु हुदैन । विकल्पलाई स्विकार्न पुरानो पीढी, अशिक्षित र महिलाहरूलाई गाह्रो हुनेहुनाले विकल्प सम्बन्धित समाजको आधारभूत संस्कृतिमा आधारित हुनु पर्दछ ।

६.६ सांस्कृतिक रुपान्तरणको लागि नेतृत्वलाई दायित्व सुम्पने

सम्बन्धित जाति जनजाति र दलित समुदायका संगठनहरूलाई नेतृत्वदायी भूमिका नदिइकन सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूको प्रयासले मात्र सांस्कृतिक रुपान्तरण संभव छैन । सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूले सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन् । यसको लागि जाति, जनजाति र दलित संग आबद्ध संस्थाहरूले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नुपर्दछ । सम्बन्धित संगठनको केन्द्रिय समितिले नेतृत्व लिनु पर्दछ । यसले समग्र कार्यक्रम बनाई हरेक तहका संगठनको नेतृत्वलाई आवश्यक प्रशिक्षण दिई सांस्कृतिक रुपान्तरणको प्रक्रियाको शुरुआत गर्नु पर्दछ । नेतृत्वलाई दायित्व सुम्पदा यही नै गर्नुपर्दछ भनेर भन्नुहुदैन । सांस्कृतिक रुपान्तरण ठाँउगाँउको आधारमा त्यहाँका स्थानिय नेतृत्व र समाजको आधारमा प्रयास गर्नुपर्दछ । माथिबाट लादिएको सांस्कृतिक रुपान्तरणको प्रयासले समाजमा विखण्डन ल्याउन सक्छ र असफल हुने संभावना बढी हुन्छ । नेतृत्वको कार्य सम्पादन राम्रो हुनको लागि सम्बन्धित संगठनले गर्नलागेको कार्यले आबद्ध सदस्यहरूको व्यक्तिक र सामुहिक विकासमा योगदान हुन्छ भन्ने विश्वास हरेक सदस्यमा हुनु पर्दछ । समाजमा महिलाहरूको ठूलो भूमिका हुन्छ । त्यसमा पनि सांस्कृतिक रुपान्तरणमा त महिलाहरूको अहम भूमिका हुन्छ । त्यसैले स्थानिय तहमा महिलाहरूलाई प्रशिक्षित गरी सांस्कृतिक रुपान्तरणको दायित्व सुम्पनु पर्दछ ।

६.८ सांस्कृतिक रुपान्तरण सम्बन्धि जानकारी दिने

जाति सुकै राम्रा कार्यक्रम बनाए तापनि यदि कार्यक्रम लक्षित वर्गमा नपुगेमा त्यस्को कुनै अर्थ हुदैन । त्यसैले सांस्कृतिक रुपान्तरणको वारेमा आवश्यक सन्देश सबै सम्बद्ध पक्षलाई विभिन्न माध्यमबाट पुऱ्याउनु पर्दछ । धेरै सन्देशहरू पुऱ्याउनु भन्दा थोरै तर प्रभावकारी सन्देशहरू सबैका घरघरमा पुऱ्याउनु पर्दछ । सन्देश सर्वसाधारणले बुझ्न र बुझाउन सक्ने हुनुपर्दछ ।

६.९ सांस्कृतिक रुपान्तरणको कार्यक्रमको कार्यन्वयन

कार्यक्रम बनाएपछि त्यसको प्रभावकारी कार्यन्वयनको लागि सर्वप्रथम कार्यन्वयन गर्ने संयन्त्रको निर्माण हुनु पर्दछ । कार्यन्वयनको संयन्त्र भनेकै विभिन्न औपचारिक र अनौपचारिक संगठनहरू नै हुन् । त्यसैले सम्बन्धित जाति, जनजाति र दलित संगठनहरूले आफ्नो जातिको जनघनत्व भएका जिल्लाहरूका गा.वि.स., गाँउ गाँउ र टोलटोलमा गठनको विस्तार र निर्माण गर्नुपर्दछ । ती प्रारम्भिक समितिका अगुवाहरू मार्फत ती सम्बन्धित गाँउ टोलमा भएको प्रतिकूल संस्कृतिको अध्ययन र विश्लेषण गर्नु पर्दछ । ती संस्कृतिहरूको प्रतिकूल प्रभावको वारेमा अगुवाहरू मार्फत प्रतिकूल संस्कृतिको वारेमा चेतना जगाउदै जानुपर्दछ । यसको शुरुआत सर्वप्रथमतः समाजका अगुवा र सम्बन्धित संगठनका कार्यकर्ता र नेतृत्ववर्गबाट गर्नुपर्दछ । नेतृत्ववर्गले अहिलेको प्रवृत्ति-अरुलाई भन्ने तर आफुले नगर्ने-लाई छोड्नुपर्दछ । कार्यन्वयनमा गाँउ टोलका प्रभावशाली व्यक्तिहरूलाई पनि परिचालन गर्नुपर्दछ ।

६.१० सांस्कृतिक रुपान्तरणको मूल्याङ्कन र अनुगमन

संस्कृति गतिशिल हुन्छ । एकपटक परिवर्तन भैसकेको संस्कृतिको पुनरावृत्ति पनि हुन सक्दछ । समाजमा परिवर्तनलाई नचाहाने र हृदय देखि नस्विकारी करबलले परिवर्तनलाई स्विकारेको पनि हुन सक्दछ । समाजका यस्ता व्यक्तिहरुले मौका परेको अवस्थामा पुरानै कुरालाई फर्काउन सक्दछन् । त्यसैले रुपान्तरित संस्कृति राम्ररी स्थापित नहुदा सम्म र त्यसको विकृतिलाई रोक्नको लागि समाजका नेतृत्व वर्गले निरन्तर रुपमा मूल्याङ्कन र अनुगमन गरिराख्नु पर्दछ ।

७ निचोडमा

नयाँ नेपालको निर्माण गरी आर्थिक क्रान्ती ल्याई शान्तीलाई दिगो बनाउनको लागि सांस्कृतिक रुपान्तरणको आवश्यक छ । संस्कृतिमा रुपान्तरण ल्याउनको लागि स्वयम औपचारिक संगठनहरुको संस्कृतिमा रुपान्तरण हुन जरुरी छ । औपचारिक संगठनहरु र ती संगठनका नेतृत्व वर्गको संस्कृतिको रुपान्तरणबाट नै सिङ्गो समाजको संस्कृतिको रुपान्तरण संभव छ । यसमा अभ् महत्वपूर्ण कुरा भनेको त राजनैतिक संगठन र तिनका नेतृत्व वर्गको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । राजनैतिक इच्छा शक्ति विना सांस्कृतिक रुपान्तरण भाषण र गोष्ठीमा मात्र सिमित रहनेछ । भनिन्छ विकासको अर्थमा निहित नरही राजनितीमा हुन्छ ।